

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Павло КУТУЄВ
«__» _____ 20__ р.

**Дипломна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Трансформація соціології міста: виклики та перспективи у
XXI сторіччі»**

Виконав:

Студент IV курсу, групи СЛ-61
Мартинюк Євгеній Олександрович.

_____

Керівник:

Доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук,
Багінський А.В.

_____

Рецензент:

К. держ. упр.,
викладач кафедри теорії та практики управління,
Карпунець А. С.

_____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.
Студент Мартинюк Є.О.

Київ – 2020 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки – 054 «Соціологія»

Освітньо–професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Павло КУТУЄВ

«__» _____ 20__ р.

**ЗАВДАННЯ
на дипломну роботу студенту
Мартинюку Євгенію Олександровичу**

1. Тема роботи «Трансформація соціології міста: виклики та перспективи у ХХІ сторіччі», керівник роботи Багінський Андрій Владиславович, доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, затверджені наказом по університету від «24» квітня 2020 р. № №1039 –с
2. Термін подання студентом роботи 11.06.2020
3. Об'єкт дипломної роботи - соціологічні теорії міста. Предмет роботи - трансформації соціологічної теорії міста, а також виклики та перспективи соціології міста в ХХІ сторіччі.
4. Зміст роботи:

ВСТУП

РОЗДІЛ І: РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ТЕОРІЙ МІСТА ВІД СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ

1.1. Основні етапи розвитку соціальної теорії міста

1.2. Протосоціологічний етап. Місто в філософській та соціальній думці до середини ХІХ сторіччя

1.3. Класичний етап. Середина ХІХ – початок ХХ сторіччя. (Фердинанд Тьоніс, Георг Зіммель, Макс Вебер)

1.4. Етап Чиказької школи соціології 1915-1940-ві роки (Роберт Парк, Ернст Берджес, Луїс Вірт)

РОЗДІЛ II: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОЛОГІЇ МІСТА ВІД СЕРЕДИНИ XX ДО XXI СТОРІЧЧЯ

2.1. Парадигма нової соціології міста. Конфлікт та нерівність в капіталістичних містах

2.2. Місто в умовах глобалізації: виклики та перспективи соціології міста XXI сторіччя

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВИСНОВОК

Дата видачі завдання квітень 2020 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження.	Січень 2020	Виконано
2	Формування джерельної бази дослідження.	Січень – лютий 2020	Виконано
3	Складання розгорнутого плану.	Лютий 2020	Виконано
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Березень 2020	Виконано
5	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи («Розвиток соціальних теорій міста від стародавніх часів до першої половини XX сторіччя»)	Березень – квітень 2020	Виконано
6	Написання II розділу дипломної роботи («Виклики та перспективи соціології міста від середини XX до XXI сторіччя»)	Квітень – травень 2020	Виконано
7	Написання висновків та коригування списку літератури.	Травень – червень 2020	Виконано
8	Передача дипломної роботи на кафедру.	11.06.2020	Виконано

Студент

Мартинюк Є.О.

Науковий керівник дипломної роботи

Багінський А.В.

Анотація

Мартинюк Є.О. Трансформація соціології міста: виклики та перспективи у XXI сторіччі. – На правах рукопису. Дипломної роботи за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2020. – 55 с., 31 список джерел з найменувань.

Дипломна робота охоплює всі періоди розвитку соціальної теорії міста в межах яких були виокремлені основні етапи її трансформації на шляху до становлення соціології міста як галузевої соціології. Під час дослідницької роботи також були виявлені основні закономірності та виклики соціології міста на різних етапах її розвитку. Соціологія міста існує між двома парадигмами, чиказькою — це екологія міста, та неомарксистською — нова соціологія міста. Також були встановлені основні виклики соціології міста у XXI сторіччі, якими є глобалізація та поява глобальних міст. Основною перспективою для соціології міста є відхід від досліджень соціальних процесів у межах міста до дослідження міста, як автономної соціальної одиниці.

Ключові слова: соціологія міста, спільнота, суспільство, класична соціологія, Чиказька школа, екологія міста, нова соціологія міста, глобальне місто, глобалізація.

Abstract

Martyniuk E.O. Transformation of sociology of the city: challenges and prospects in the XXI century Manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Program Subject Area: 054 – Sociology. – National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. – Kyiv, 2020. – 55 p., 31 sources.

The thesis covers all periods of development of the social theory of the city. Within which the main stages of its transformation on the way to the formation of the sociology of the city as a branch of sociology were identified. During the research work, the main patterns and challenges of the sociology of the city at different stages of its development were identified. The sociology of the city exists between the two paradigms of Chicago school is the ecology of the city, and non-Marxist - the new sociology of the city. The main challenges of urban sociology in the 21st century, such as globalization and the emergence of global cities, were also identified. The main perspective for the sociology of the city is the departure from the study of social processes within the city to the study of the city as an autonomous social unit.

Key words: urban sociology, community, society, classical sociology, Chicago school, urban ecology, new urban sociology, global city, globalization.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I: РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ТЕОРІЙ МІСТА ВІД СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОРІЧЧЯ.	6
1.1. Основні етапи розвитку соціальної теорії міста	6
1.2. Протосоціологічний етап. Місто в філософській та соціальній думці до середини XIX сторіччя	8
1.3. Класичний етап. Середина XIX – початок XX сторіччя. (Фердинанд Тьоніс, Георг Зіммель, Макс Вебер)	15
1.4. Етап Чиказької школи соціології 1915-1940-ві роки (Роберт Парк, Ернст Берджес, Луїс Вірт).....	24
РОЗДІЛ II: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОЛОГІЇ МІСТА ВІД СЕРЕДИНИ XX ДО XXI СТОРІЧЧЯ.....	41
2.1 Парадигма нової соціології міста. Конфлікт та нерівність в капіталістичних містах	41
2.2 Місто в умовах глобалізації: виклики та перспективи соціології міста XXI сторіччі	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Актуальністю даної роботи є те, що соціологія в сучасному вимірі втрачає своє місце серед інших наук, об'єктом дослідження, яких є місто, це пов'язано, зокрема з тим, що місто стало простором для досліджень таких дисциплін, як географія, економіки та урбаністичних студій. Інша причина пов'язана з есе Мануеля Кастельса «Чи є соціологія міста?». У ньому автор висловив думку, що міській соціології впродовж свого розвитку не вистачає комбінації теорії та предметної спрямованості, необхідної для опису соціології міста, як окремої галузі соціології [Castells, 1968]. Більшою мірою критика була спрямована на предмет досліджень чиказьких міських соціологів, оскільки Кастельс вважав його не надійним, та тим, що радше є предметом досліджень загальної соціології, ніж міської. Хоча есе було опубліковане в 1968 році, дискурс започаткований на основі наукового запитання Кастельса «Чи є соціологія міста?» залишається актуальним для соціології міста. Тому тут існує необхідність у розгляді історичних ретроспектив соціології міста з виокремлення предметних меж її періодів, та виявлення сучасних перспектив її розвитку.

Стан наукової розробленості проблеми.

Серед представників протосоціологічного періоду до соціального теоретизування міста та міської проблематики вдавалися наступні автори: Платон «Держава», Арістотель «Політика», Аврелій Августин «Про Град Божий», Тома Аквінський «Сума теології», Томмазо Кампанелла «Місто Сонця», Томас Мор «Утопія», Жан –Жак Руссо, історик та вчитель Еміля Дюркгейма – Ньюма–Дені Фюстель де Куланж «Давнє місто».

На початку встановлення соціології як самостійної науки, містам надавали увагу класичні соціологи, серед них наступні: Макс Вебер

«Місто», Георг Зіммель «Великі міста й духовне життя», Фердинанд Тьоніс «Спільнота та суспільство».

Вже на початку 20-х рр. XX сторіччя соціальна проблематика в місті стала головним об'єктом досліджень Чиказької школи соціології: Роберт Парк «Міська спільнота як просторова конфігурація й моральний порядок», «Місто як соціальна лабораторія», Ернст Берджес «Зростання міста: вступ до дослідницького проєкту», Луїс Вірт «Урбанізм як образ життя», Уільям Уорнер «Живі та Мертві». В 1960-тих рр. з'являється нова парадигма соціології міст, в ній доречно розглядувати наступних авторів: Анрі Лефевр, Девід Гордон, Майкл Сторпер, Девід Уокер, Мануель Кастельс, Девід Харві. Варто також згадати такі прізвища, такі як П'єр Бурдьє, Бруно Латур, Джон Ло, Саскія Сассен, Річард Санеет.

Мета дослідження та завдання

Метою бакалаврської роботи є здійснення огляду історичних ретроспектив соціологічних теорій міста, для виявлення викликів та перспектив соціології міста у XXI сторіччі. Для того щоб досягти поставленої мети, потрібно виконати наступні **завдання**:

1. Здійснити огляд історичних ретроспектив соціальних теорій міста
2. Визначити основні етапи трансформації соціальної теорії міста на шляху до легітимізації соціології міста, як субдисциплінарної галузі соціології.
3. Виявити закономірності та виклики соціології міста в різних періодах її розвитку.
4. Виокремити та здійснити аналіз парадигм соціології міста.
5. Надати оцінку конфліктологічності парадигмам соціології міста.
6. Визначити перспективи розвитку та виклики соціології міста в XXI століття.

Об'єкт: є соціологічні теорії міста.

Предмет: є трансформації соціологічної теорії міста, а також виклики та перспективи соціології міста в XXI сторіччі.

Методи дослідження:

Для аналізу історії розвитку соціальних теорій міста було використано порівняльно-історичний метод. Для передбачення перспективи та викликів соціології міста у XXI сторіччі був застосований метод наукового прогнозування.

Теоретична та практична цінність роботи:

Дана робота має теоретичну цінність, оскільки процес трансформації соціальної теорії міста з виокремленням її періодів та основних парадигм дозволить накопичити знання з розгляду історичних ретроспектив соціології міста. Прогнози щодо майбутніх викликів та перспектив соціології міста, додадуть до системи наукових знань новий погляд на проблему соціології міста в XXI сторіччі, а також це може стимулювати до подальших більш глибоких досліджень, та дискурсу соціології міста як субдисциплінарної галузі соціології

Структура роботи:

Робота складається зі вступу, двох розділів, що поділені на підрозділи, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок (з них 55 основного тексту). Список використаних джерел містить 31 найменувань.

РОЗДІЛ І: РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ТЕОРІЙ МІСТА ВІД СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ.

1.1. Основні етапи розвитку соціальної теорії міста.

Соціологія міста, як субдисциплінарна галузь соціології пройшла довгий шлях трансформації перед встановленням об'єкта та предмета свого пізнання. Від утопічної ідеї будівництва ідеального—міста, до переосмислення впливу урбанізації та впливу його на соціальної структури міста.

Для розгляду соціології міста – як галузевої соціології, яка має свою власну мову, об'єкт та предмет, потрібно дослідити історію розвитку соціології міста – з використанням порівняльно-історичного методу, який дасть змогу прослідкувати процес трансформації на шляху до легітимізації соціології міста як субдисциплінарної галузі соціології.

Повноцінний аналіз міської проблематики почали розглядати представники чиказької школи соціології, з початку 20-х років ХХ сторіччя, такі як: Роберт Парк «Міська спільнота як просторова конфігурація й моральний порядок», «Місто як соціальна лабораторія», Ернст Берджес «Зростання міста: вступ до дослідницького проєкту», Луїс Вірт «Урбанізм як образ життя», Уільям Уорнер «Живі та Мертві» та інші. Чиказька школа соціології та її традиція вивчають місто, як соціальну лабораторію з дослідженням соціальних взаємодій, через призму соціально-екологічного підходу. Місто для чиказців – це більш ніж географічна територія або контейнер для загальних соціальних мереж. Для них місто – це плацдарм для вивчення соціальних проблем, адже всі соціальні проблеми розміщуються та розвиваються в міському середовищі. Саме соціальні проблеми в місті є головним предметом досліджень чиказців. Роберт Парк у своїй роботі «Місто як соціальна лабораторія» пише:

«Соціальні проблеми в своїй основі – це проблеми міста. В умовах міста з його свободою досягнення соціального ладу й соціального контролю, на кшталт того, який природно розвивався в сім'ї, у клані, у племені, стає проблемою» [Парк, 2002].

Чиказька школа соціології не виникає сама собою, на її становлення вплинули ті зміни, що відбувалися в місті Чикаго, а саме стрімкий процес урбанізації Чикаго на початку XX сторіччя та розвиток класичних міських теорій.

Класичні теорії міської соціології були закладені класиками соціології наприкінці XIX та на початку XX сторіччі, такими як: Макс Вебер «Місто», Георг Зіммель «Великі міста й духовне життя», Фердинанд Тьоніс «Спільнота та суспільство». Хоча практично вся класична соціологія – це соціологія міста. Класичні теорії міської соціології дещо вплинули на вектор наукової зацікавленості представників Чиказької школи соціології, оскільки чиказці користувалися попередніми напрацюваннями класичних авторів. Це допомогло їм визначити свій власний вектор концептуалізації міста через спільноти (на противагу класичним авторам, які акцентували на відмінності суспільства-міста та спільноти-села). Російський соціолог Віктор Вахштайн, дає цьому процесу наступне узагальнення:

«Однак саме Чиказька школа, багатьом зобов'язана теоріям Георга Зіммеля, знімає європейську антиномію «місто-спільнота». Тепер міста не протистоять спільнотам, а складаються з них. Для цього «чиказцям» довелося викинути з визначення спільноти все те, що цінували класики дисципліни, – почуття спорідненості, близькості, нераціональної зв'язку» [Вахштайн, 2016].

Також доцільно розгляду соціально-філософські та філософські концепції протосоціологічного періоду, автори якого виокремлювали різноманітні підходи дослідження міста. Так, міста розглядалися

наступними авторами: Платон «Держава», Арістотель «Політика», Аврелій Августин «Про Град Божий», Тома Аквінський «Сума теології», Томмазо Кампанелла «Місто Сонця», Томас Мор «Утопія», Жан –Жак Руссо, історик та вчитель Еміля Дюркгейма – Ньюма-Дені Фюстель де Куланж «Давнє місто» та інші.

Отже, зважаючи на зазначене вище, ми можемо виокремити етапи трансформації соціальної теорії міста на шляху до легітимізації соціології міста, як субдисциплінарної галузі соціології. Між теоретично-філософськими рефлексіями представників протосоціологічного періоду до розгляду міських проблемитик на приклад місті Чикаго (Див. в таблицю 1.1.).

Таблиця 1.1.

Етапи трансформації соціальної теорії міста на шляху до становлення соціології міста як галузі соціології.

Етапи:	Період:
Протосоціологічний	від Стародавніх часів до появи соціології як самостійної науки в сер XIX сторіччя
Класичний	сер. XIX - поч. XX сторіччя
Етап Чиказької школи соціології	1920-1940-ті роки

1.2. Протосоціологічний етап. Місто в філософській та соціальній думці до середини XIX сторіччя:

Етап, який передував виникненню соціології як самостійної науки, заведено називати протосоціологічним етапом у розвитку соціального теоретизування, опису та аналізу соціальних процесів. Тому в межах цього етапу потрібно виокремити ті напрацювання авторів, які були зацентовані на характеристики та проблематику міст у період між Стародавньою історією (від 1-го тисячоліття до н. е.), до періоду виникнення соціології як самостійної науки (середини XIX сторіччя).

Концепція ідеального міста між Античністю та Відродженням.

З давніх часів людина мріє побудувати ідеальне місто. Прикладом таких амбіцій є біблійська розповідь Старого Завіту. Розповідь, яка описана в 11-му розділі книги Буття – історія про Вавилонську вежу – утопічний проєкт будівництва, як спроба людства побудувати вежу так високо, щоби вона торкалась неба, а людина була рівною Богові. За наказом Бога народ залишається об'єднаним та не розсіяним по всьому світу, оскільки має одну мову: «І промовив Господь: Один це народ, і мова одна для всіх них...» [Перша книга Мойсеєва, 2003]. Далі народ невпинно будує вежу, яка все вище і вище простягається до небес. Через зарозумілість людини та спроби прирівняти себе до божества, Бог породжує плутанину в мові людей, люди перестають розуміти один одного та змушені відмовитися від утопічного проєкту. Розповідь залишається легендою, але біблійські віровчення адресовані первісному населенню землі, мають ефект впливу на систему поглядів людей, оскільки часто біблійне віровчення та міфи спотворюють людську свідомість.

Надалі утопічна ідея ідеального міста набула характеру теоретично-філософської рефлексії, вираженої у філософській утопії, чи в планах політичних проєктів: від Гіпподама, Платона та Арістотеля – до епох Середньовіччя та Відродження.

Період античності

У період античності, коли йдеться про ідеальне місто, ми маємо розуміти, що ідеальне місто – це місто – держава, оскільки розмежування для стародавніх греків між містом та державою не було, тому місто або поліс виконував функцію автономної держави, що номінально була підлеглою Афінам. Розглянемо основні теоретично-філософські рефлексії античного періоду щодо ідеального міста (поліса) та виокремимо наступних мислителів: Гіпподам, Платон, Арістотель.

Арістотель vs Гіпподама.

Давньогрецький філософ Арістотель (384 до н. е. – 322 р. до н.е.) у своєму трактаті «Політика» згадує концепцію ідеального міста (поліса) – грецького політика, філософа та планувальника міст Гіпподама (498 до н.е. - 408 рік до н.е.) (Что такое «идеальный город», 2008). Гіпподамова концепція ідеального міста є однією з перших спроб теоретичної рефлексії щодо планування та функціонування давньогрецького поліса. Надалі це питання стало приводом для дискусії серед мислителів доби античності. Арістотель пише:

«За Гіпподамовим накресленням, державу складають десять тисяч громадян, поділених на стани: перший утворюють ремісники, другий – селяни, третій – воїни, до чийх обов'язків належить захист держави. Територію держави він теж поділив на три частини: священну, громадську і приватну. Священна частина – та, з доходів якої мав би чинитися релігійний обряд. Громадська – та, з доходів якої отримували б засоби для існування захисники держави. Нарешті третя частина перебуває в приватному володінні селян. Гіпподам вважав, що й закони існують у потрібному вигляді, відповідно до категорії тих злочинів, що тягнуть за собою судові справи: образа честі, порушення права власності і вбивство» [Кислюка, 2000].

Арістотель критикує концепцію управління містом усіма трьома станами: ремісниками, селянами, воїнами. Він вважає, що кожен стан наділений функціями, яких немає в іншого стану, й такий поділ формує соціально класову ієрархію. Наприклад, монополізація зброї та функція захисту міста, якими наділені воїни, функція, якої немає ні в землевласників, ні в ремісників, призводить до концентрації сили в межах одного стану: «Коли ж вони володітимуть більшою силою, навіщо тоді іншим брати участь в управлінні державою і призначати урядовців на посади?» [Кислюка, 2000]. У мирний час, воїни нічим не відрізняються від

звичайних селян, оскільки, вони теж мають право на обробку землі. Тільки селяни володіють земельними ділянками, як приватною власністю. Земельна ділянка ж воїнів – це державна власність, але їхні цілі залишаються тотожними, вони обробляють ділянку для власних потреб.

Наступне, що аналізує Арістотель у роботах Гіпподама – це те, наскільки місто-держава має потребу на вид діяльності трьох станів:

- *Воїни (оборона та контроль)* – воїни здійснюють функцію контролю та оборони полісу, тому поліс має потребу на вид їхньої діяльності;

- *Ремісники (праця корисна державі)* – місто-держава має попит на вид своєї діяльності ремісників, а отримані доходи від свого ремесла дозволяються ремісникам залишатися в стабільному економічному положенні (існувати);

- *Селяни (саморегулювання)* – потреба міста-держави в селянах виникає тоді, коли виникає потреба в прогодуванні воїнів, які змушені обороняти місто-державу.

Якщо Гіпподам у своїх роботах робить акцент на тому, що найкращою формою політичного правління для міста є правління всіх, арістотелівська критика правління всіма сфокусована на тому, що гіпподамовий поділ на стани та розподілення функцій між ними, приведуть до концентрації сили в межах одного стану – воїнів, а це вже не правління всіма. Тому Арістотель вважає, що містяни мусять виконувати всі три функції: саморегулювання, оборони/контролю (носіння зброї) та праці.

Платон.

Про ідеальне місто Гіпподама добре знав і давньогрецький філософ Платон (427 до н.е – 347 рік до н.е). У своїй праці «Держава» Платон вважав – ідеальне місто або поліс містом, що ґрунтується на справедливості й людських чеснотах. Люди в ідеальному місті

максимально використовують свої можливості та служать своїм співгромадянам. Ідеальна форма правління містом для Платона – це аристократична форма правління, яка будується на управлінні полісом філософами (ідеальних правителів). Місто-держава (поліс) ділиться на три стани: філософи, воїни, робітники:

- *Філософи* (мислителі) – аристократи які керують полісом;
- *Воїни* – підтримують державний лад усередині міста, та в разі потреби беруть участь у воєнних діях;
- *Робітники* (селяни, ремісники) – створюють матеріальне благо, займаються грубою фізичною працею [Платон, 2009].

Політична форма правління для античних міст-держав (полісів) була різноманітною: правління одного (монархія), правління небагатьох (аристократія, олігархія) і правління багатьох (політія, демократія). Залежно від типу міста, у містах існував класовий розподіл, який визначав його соціальну структуру, тип міста впливав на форму політичного правління та економіку.

Теоретичне осмислення ідеального міста-держави давньогрецькими мислителями започаткувало традицію ототожнення міста-держави й суспільства. Це було першою спробою теоретичного осмислення соціальної структури в межах поселення. Надалі традиція ототожнення міста та суспільства або єдиної спільноти, ще довгий час існуватиме в історії соціальної думки (таку традицію ми можемо прослідкувати в наступних етапах соціології міст).

Період Середньовіччя.

Ідеї Платона й Арістотеля займають чільне місце серед мислителів доби Середньовіччя. До трактування міст звертаються: Аврелій Августин (354 - 430 рр.) та Тома Аквінський (1225 - 1274 рр.). Їхні роботи мають

суто релігійний характер, на які впливала тодішня християнська церква, яка була механізмом держави та влади.

Ідеальне місто Аврелія більше не система суто соціальних і політичних домовленостей, тепер місто – це інструмент на шляху людини до закону Божого. У такий спосіб ідеальне місто було перенесено з людського світу в загробний світ. Тепер утопічне прагнення жити в ідеальному місті може бути досягнуто людиною, тільки коли вона присвятить своє життя християнським чеснотам, а не – як наполягав Платон – служінню загальному благу або відданості універсальним істинам.

Період Відродження.

Період Відродження орієнтований на спадщину античності, тому філософи доби Відродження повертаються до платонівського та аристотелівського уявлення про місто. Серед мислителів, які описували місто в добу Відродження, були наступні мислителі: англійський письменник Томас Мор та італійський філософ утопіст Томмазо Кампанелла.

Томас Мор (1478-1535 рр.).

Так, у своїй роботі «Утопії» Т. Мор знову повертається до античної традиції ототожнення ідеального суспільства з державою. Ідеальна держава Мора розміщена на острові, в складі якої розташовані п'ятдесят чотири острівних міста: «На острові є п'ятдесят чотири міста, усі вони великі і прекрасні. Мова їхніх жителів, звичаї, установи й закони цілком однакові. Розпланування міст також однакове, схожий і їхній зовнішній вигляд, наскільки це дозволяє місцевість. Найменша відстань між містами становить двадцять чотири милі, причому жодне місто не віддалене одне від одного настільки, щоб із нього не можна було дійти пішки до іншого за

один день» [Ред. Каган. Томас Мор – Утопия, 1978]. За Мором, соціальна структура населення міст є стратифікаційною. Класовий поділ є чітко закріплений за індивідом із моменту народження, що унеможлиблює соціальну мобільність між класами. Також, можливість вільного переміщення між містами – неможлива, оскільки містяни географічно прив'язані до місця свого проживання, міста ж мають незмінну кількість населення та розмір. Особливе місце в роботі Мора посідає держава (республіка), яку очолює король. Інститут держави ж здійснює контроль за своїм населенням, а невиконання законів міста чи держави є причиною для пониження в соціальному класі його мешканців.

Висновок:

У постсоціологічному періоді ми не бачимо чіткого розмежування між містами та суспільством, ба більше, мислителі ототожнюють їх. Міста-держави ж виступають своєрідним майданчиком при дослідженні суспільних проблематик, таких як: соціальна структура, зв'язки між класами, соціальні зв'язки між групами населення міст, соціальна мобільність та інших.

Утопічні рефлексії мислителів у планах політичних проєктів ідеальних міст (держав), описували міське середовище, як те, яке не відірване від соціальної реальності. Хоча опис соціальної реальності в містах протосоціологічними мислителями значно відрізняється від проблемних полів модерних міст. Протосоціологічний період започатковує традицію ототожнення міста (держави) та суспільства, яка ще довго існуватиме в історії соціальної думки.

Можна стверджувати, що весь протосоціологічний період, праці авторів якого були акцентовані на характеристики та проблематику в межах міста, радше виступає як той, що стимулює становлення соціології як окремої науки. Оскільки протосоціологічний період мав ті проблемні

поля, що цікавлять класичних соціологів при теоретичних дослідженнях міста та концептуалізації міста і суспільства.

1.3. Класичний етап. Середина XIX – початок XX сторіччя. (Фердинанд Тьоніс, Георг Зіммель, Макс Вебер):

Соціологія як самостійна наука формується як відповідь на стрімкий процес індустріалізації та урбанізації в західноєвропейських містах у середині XIX сторіччя. Можемо припустити, що процеси, які відбувалися в містах, були тотожні процесам у суспільстві. Оскільки місто для класичних авторів – це і є суспільство, ба більше, урбанізація XIX сторіччя призвела до стрімкої трансформації соціальної структури населення та простору міста. Тому трансформація, що відбувалася в містах у XIX ст., цікавила класичних соціологів та інших науковців. А місто ж було своєрідним майданчиком для оцінки змін та трансформацій суспільних процесів.

Віктор Вахштайн зазначає: «Масове переселення людей у міста, розрив традиційних соціальних зв'язків, утворення нових видів спільнот різночуже відрізняються від звичних патріархальних форм солідарності, – усе це стимулювало становлення соціології. А тому практично вся класична соціологія – це соціологія міста» [Вахштайн, 2016].

Місто, як об'єкт теоретичного дослідження вченими, майже нічим не відрізняється від об'єкту дослідження суспільних процесів. Тому саме класична соціологія – це соціологія міста, а тому і проблематика міст досліджувалася з моменту виникнення соціології як самостійної науки.

Основна теорія соціології міста, також відома як класична теорія міської соціології, була закладена фундаторами класичної соціології із середини XIX до початку XX сторіччя. Окремої уваги місту надавали Макс Вебер, Георг Зіммель, Фердинанд Тьоніс.

Для того, щоби прослідкувати процес трансформації соціології міста, потрібно дослідити основні теоретичні рефлексії вчених етапу класичної міської соціології.

Макс Вебер (1864-1920 рр.)

Основні теоретичні засади дослідження соціології міста Макса Вебера були викладені в роботі «Місто», опублікованій після смерті автора в 1921 році його дружиною Маріанною Вебер.

Якщо попередні дослідження міста мали радше емпіричний характер (тут варто згадати наступних авторів Дж. Кей-Шаттлуорт, Ф. Ле Пле, Л. Віллерме, А. Паран-Дюшатле, Ч. Бут.) Емпірика яких давала змогу оцінити міські процеси радше з економічної точки зору, ніж із соціологічної. То у своїй праці Макс Вебер глибше занурюється в теоретичне осмислення меж міста як об'єкта соціології, описуючи історичний розвиток античних та середньовічних міст Європи, і зародження та розвиток в них капіталізму. За Вебером зародження капіталізму відбувалося саме в західноєвропейських містах, оскільки в них функціонував товарний ринок обміну. Якщо узагальнити, то праця Макса Вебера «Місто» має концептуальний характер соціологічного опису історичного розвитку міста (як загального явища) до початку XX сторіччя.

У своїй роботі «Місто» автор починає з визначення міста та спроби його переосмислити через історичний аналіз античних та середньовічних міст, частково відкидаючи концепцію визначення міста Зіммеля через розмір поселення:

«Зазвичай під словом «місто» мають на увазі, крім назви, ще й чисто кількісні ознаки: місто – це велике поселення. Саму по собі цю ознаку не можна вважати неточною. Із соціологічної точки зору ця ознака міста характеризує його як населений пункт, отже, поселення, де тісно стикаються один з одним будинки, населення яких настільки велике, що в

ньому відсутнє специфічне для суспільства сусідство, тобто особистого знайомство між містянами» [Вебер, 2017].

Таке визначення міста за кількісною ознакою проживаючих в ньому людей обмежує нас у його пізнанні, оскільки кількість не є універсальною ознакою, яка дає змогу повноцінно визначити місто з економічної та соціологічної точки зору, ба більше, в різних частинах світу кількісний діапазон міст відрізняється, про що й зазначає Вебер:

«При такому визначенні містами можна було б вважати лише досить великі поселення; а при якій величині поселення цю ознаку можна вважати визначальною, залежало б від загальних культурних умов. У минулому населені пункти, які являли собою міста в правовому відношенні, далеко не завжди володіли цією ознакою. Та й у теперішньої Росії є «села» з багатьма тисячами жителів, які значно більше інших «міст» минулого... Величина як така не може бути вирішальною у визначенні міста» [Вебер, 2017].

Хоча із соціологічної точки зору кількість, як показник визначення міста, вказує на щільність прилеглих один до одного будинків у місті, а отже, й велике скупчення людей, що там проживають. Так, згідно з Вебером, кількість містян руйнує феномен «суспільства сусідів», оскільки чим більше кількість містян, тим слабша між ними взаємодія та зв'язок. Тому і феномен «суспільства сусідів» у місті має інше значення на відміну від його аналогу в селі. Як висновок, визначення міста через кількісний показник може вказувати на відмінність сили зв'язку спільноти містян та селян. Аргумент Вебера про відмінність феномену «суспільства сусідів» та слабкий зв'язок між сусідами міста вказує на те, що жителі міст є чужинцями один для одного, що не скажеш, наприклад, про мешканців сіл. Цим самим Вебер продовжив лінію Фердинанда Тьоніса та Георга Зіммеля у визначенні специфіки відносин (зв'язку) у жителів міста й сільських поселень. Згідно з концепцією Ф. Тьоніса, для опису взаємодії між

мешканцями сільських поселень та взаємодії між мешканцями міст, він водить поняття «Gemeinschaft» – спільнота (села), та «Gesellschaft» – суспільство (міста), які він протиставляє одне одному, як типи взаємодії [Луков, Достальчук, 2009].

Надалі ми будемо бачити своєрідну лінійність у розгляді міста класичними соціологами, яких об'єднує погляд на форму зв'язку містян та співставлення її з формою зв'язку селян. Також автори ототожнюють, місто як суспільство, сільське поселення як спільнота. Далі Вебер розмірковує про природу античного, середньовічного та модерного міста заходу, розглядаючи трансформацію міст (європоцентричний погляд) та визначаючи поняття «місто» через пошук відмінностей між сільською спільнотою. Він зазначає, що відмінність міста та сільського поселення полягає не в тому, що жителі міст живуть не на дохід від сільського господарства, а в тому, що їхній спосіб життя більш різноманітний, на відміну від селян. Оскільки ці чинники не є визначальними й не дають змогу з'ясувати відмінність міста і села, з економічної точки зору, місто відмінне від сільського поселення тим, що функціонує як ринкове поселення: «Місто в нашому розумінні – це поселення, у якому функціонує ринок» (Вебер, 2017).

Специфіка ринкового поселення за Вебером полягає в наступному: «Кожне місто — це ринкове поселення, тобто те яке в якості економічного центру поселення має місцевий ринок, на якому внаслідок існуючої потреби в ремісничих виробах і різних предметах торгівлі, задовольняється також і не міське населення й на якому, зазвичай і самі містяни роблять обмін виробленими ними продуктами для задоволення своєї господарської потреби» [Вебер, 2017].

Теорія міста Вебера є теорією походження капіталізму. Оскільки саме ринкові відносини з'являються в західноєвропейських містах. Тому веберів аналіз міста є вельми важливий для розуміння історичного

розвитку Європи й абсолютно необхідний для розуміння погляду автора на виникнення сучасного капіталізму. Також він надає місту соціологічних ознак, таких як кількість населення, щільність, різноманітність способу життя, ринок, вплив на інші поселення. Тих ознак, що відрізняють його від інших поселень.

Дослідивши роботу Вебера, ми можемо навести наступну гіпотезу: *«Чи зберігаються в епоху глобалізації значні континентальні, національні або регіональні відмінності у формі, функціях і організації міських структур, тих ринкових поселень (міст), які описував Вебер?»*

Відповідь на це дослідницьке питання є спробою переосмислити місто та трансформувати міське середовище, що стане проблемним полем для подальших етапів міської соціології (зокрема тих авторів, що розглядали місто в умовах глобалізації: Річард Сеннет і Саскія Сассен).

Фердинанд Тьоніс (1855-1936 рр.).

У своїй роботі «Спільнота й суспільство» (1887 р.) Фердинанд Тьоніс описує два протилежні терміни суспільного життя (людських об'єднань та форм зв'язків між об'єднаннями): Gesellschaft – Суспільство; Gemeinschaft – Спільнота. Тут форми зв'язків мають просторову «прив'язку». Суспільство – міста. Спільнота – сільські поселення, закриті релігійні й політичні спільноти.

1. Gesellschaft (суспільство) – суспільне життя властиве містам. Життя в місті зводиться до механічних процесів, відповідно зв'язок між людьми теж є механічним. Зв'язок радше використовується, як інструмент для досягнення цілей, тому й носить більш інструментально-раціональний характер. Сила зв'язку – чим більше кількість містян, тим більші межі суспільства й тим менша сила зв'язку між її «членами». Для «Gesellschaft» індивідуалізм переважає над колективізмом.

2. Gemeinschaft (спільнота) – суспільне життя властиве для сільських поселень (сільські та християнські громади), життя в ній є реальним та

органічним. Сила зв'язку – замкнуте коло спілкування вказує на сильний зв'язок між «членами» спільноти.

Тьоніс наводить наступну ознаку зв'язкам *«Gemeinschaft»* – *родичі* та *«Gesellschaft»* – *чужинці*:

«У спільноті зі своїми близькими ми перебуваємо з народження, пов'язані нею у всіх бідах і радощах. У суспільство ж ми вирушаємо як на чужину» (Ред. Даль, 2002).

Особисті відносини спільноти формуються на основі традицій та її культури. Тут люди мають простий та відкритий зв'язок одна з одною, емоції виникають стихійно, почуття переважають над раціональною волею. Особисті відносини суспільства носять раціонально–інструментальний характер, зв'язки ж є соціально віддаленими.

Фердинанд Тьоніс у своїй роботі «Спільнота й суспільство» (1887) задає своєрідну традицію класичним соціологам та представникам чиказької школи соціології в рамках парадигми соціологічного реалізму, для якої предметом дослідження міста є суспільство, соціальна структура, соціальні інститути [Тощенко, 2002]. Тут суспільство – це місто, сільське поселення – це спільнота. Місто в рамках парадигми соціологічного реалізму є «лабораторією» для дослідження соціальної структури та зв'язків між членами спільноти/суспільства. Тут традиція, яку запроваджує Тьоніс, є відмінністю форм солідарності жителів (зв'язку) сільських (традиційної спільноти) та міських поселень (раціонального суспільства). Цю традицію ми можемо прослідкувати в роботах таких авторів: Георг Зіммель «Великі міста та духовне життя» та Макс Вебер «Місто».

Георг Зіммель (1858-1918 рр.).

На перших сторінках свого есе «The Metropolis and Mental Life» (1903) Георг Зіммель описує життя у великому місті, як життя людей байдужих та невротичних: «Психологічна основа, на якій виступає індивідуальність великого міста, – це підвищена нервовість життя, що

походить від швидкої й безперервної зміни зовнішніх і внутрішніх вражень» [Зиммель, 2002].

Життя у великому місті – це тисячі незнайомих жителів, бурхливий темп життя, постійна трансформація вражень. Відповідний контраст потребує відповідної форми поведінки на «подразники» в містян. Автор виокремлює суперечність у формах відносин (зв'язків) між жителями мегаполісів та жителями маленьких міста або сіл:

«Велике місто створює саме такі психологічні умови своєю вуличною штовханиною, швидким темпом і різноманіттям господарського, професійного та суспільного життя. І той глибокий контраст, який існує між життям великого міста й життям маленького міста чи села, що відрізняється повільним, звичним і рівномірним темпом духовного й розумового життя, цей глибокий контраст вноситься в наші органи чуття, – цей фундамент нашого духовного життя, – і в ту кількість свідомості, витрати якого вимагає від нас, як від істот, що пізнають лише на підставі відмінностей, велике місто» [Зиммель, 2002].

У великих містах рівень інтенсивності подразників є дуже високим, тому індивіду нічого не залишається, як раціонально осмислювати й реагувати на те, що дійсно має сенс для нього. Така реакція на подразник жителів великих міст потребує оцінювання або байдужості до подразника. Як результат – містяни схильні більше до аналізування та розуму, ніж до стихійності та емоційних проявів. Тому житель метрополії зміщений на той орган, який є найменш чутливий, тому і є схильний до інтелекту у своєму виборі.

У жителів малих поселень подразники відсутні, тому і форма їхньої поведінки потребує більшого прояву душі й відносин, оскільки вона ґрунтується на почуттях, ніж на розумі. Звісно, тут грає роль тісний зв'язок між мешканцями малих поселень. Цей зв'язок часто ототожнюється з великою сім'єю та з феноменом суспільства сусідів.

Людам у великих містах властива ділова форма відносин до людей та речей, а часто нагромадження капіталу та велика кількість людей у містах призводить до того, що людина сама стає товаром (річчю). Місто створює байдужих одна до одної людей, оскільки теж є байдуже до них.

Сільські та міські спільноти за Зіммелем.

Групова спільнота в малих містах та сільських поселеннях є замкнутою й обмеженою самою собою. У таких поселеннях відносини (зв'язки) між людьми зводяться до малої внутрішньої замкненої спільноти, на протизагу великому місту, де містяни «внутрішньо» замкнені у своєму індивідуалізмі: «... замкненість, унаслідок якої ми часто вже не знаємо навіть на вигляд своїх багаторічних сусідів, замкненість, яка нерідко змушує жителя маленького міста вважати нас холодними й байдужими» [Зіммель, 2002]. Тут замкненість – це мале коло спілкування, і чим менше коло спільноти (кількості населення), тим сильніший зв'язок та тісніші відносини між її членами, і чим більше коло спільноти, тим більша байдужість членів один до одного.

Спільноти великих міст та сільських поселень відрізняються впливом культури в кожній із цих спільнот на індивідуальність і на відносини між її членами, які вони розвивають. Вплив особливостей культури малих поселень бере верх колективного над індивідуальним, а у великих містах індивідуальність властива членам спільноти, через розрив групових зв'язків та збільшення меж кола спільноти. Тут розрив зв'язків та все більша віддаленість від спільноти та тих можливостей, що надає місто, призводить до того, що людина в міських умовах звільняється від забобонів і кордонів, які можна «відчути» у сільській спільноті.

Велике місто надає індивіду настільки великий ступінь соціальної та особистої свободи, що ця свобода здушує індивіда – у ній він почувається, як у пастці поміж великої юрби людей. Боротьба зі здушуванням та обминанням пасток (подразників), відбувається від нашого прагнення

зберегти індивідуальність: «Найглибші проблеми сучасного життя є наслідком спроби людини зберегти незалежність та індивідуальність. Її існування проти суверенних сил суспільства, проти ваги історичної спадщини й зовнішньої культури й техніки життя» [Зиммель, 2002].

Тому жителям великого міста нічого не залишається, як використовувати різні механізми для збереження своєї індивідуальності. Як підсумок, байдужість, стриманість і раціональність – це і є механізми, які люди використовують, щоб утримати свої індивідуальності проти впливу об'єктивного способу життя, який домінує в міському просторі.

Робота Георга Зіммеля «The Metropolis and Mental Life» (1903) є прекрасною ілюстрацією контрасту між міською й сільською спільнотами і впливом культури в кожній із цих спільнот на особистість і відносини, які вони розвивають. Зиммель зосередився на відмінностях двох культур спільнот, що функціонують у малих (селах) та великих містах.

Акцентуючи на соціально просторових відмінностях великих і малих міст та впливі простору на індивіда, його культуру, стиль життя та індивідуальність, Зиммель розглядає місто під кутом зору «місто – спільнота».

Осмилення міста класичними соціологами через спільноту/суспільство були трансформованими у роботах представників чиказької школи соціології, такими як Роберт Парк та Луїс Вірт. Так, засновник Чиказької школи соціології Роберт Парк, на початку XX сторіччя в Гумбольдтському університеті Берліна пройшов курс лекцій з соціології у Г. Зіммеля, погляди якого мали вплив на формування Роберта Парка, як зрілого соціолога [Луков, Тихомиров, 2019].

1.4. Етап Чиказької школи соціології 1915-1940-ві роки (Роберт Парк, Ернст Берджес, Луїс Вірт)

Для розуміння передумов виникнення та формування Чиказької школи соціології, школи, яка почала розглядати місто як соціальну лабораторію міських процесів, потрібно вдатися до соціально-історичного розрізу тих перипетій, що відбувалися в місті Чикаго та в Сполучених Штатах Америки. Тому тут необхідно чітко розуміти період і місце.

Період.

Тенденцією в період з середини XIX до початку XX сторіччя стало посилення процесу урбанізації в США. У 50-х роках XIX сторіччя частка населення, що жила в містах, складала 15,4 %. У порівнянні з 10-ми роками XX сторіччя вона значно збільшилася і склала 45,6 % (Дані Бюро перепису населення США) [Gibson, June 1998]. Масове переселення людей у місто з прилеглих територій (переважно сіл) та великий наплив іммігрантів (переважно жителі азійського та європейського континенту) створив своєрідний бум, що призвів до збільшення кількості населення в американських містах. Так відбувалося швидке формування нових мегаполісів, які значно відрізнялися від мегаполісів, що вже довгий час існували в Європі. Таким новим мегаполісом було Чикаго.

Місце.

Відповідний сценарій відбувався й у місті Чикаго, але такі процеси, як урбанізація, імміграція, індустріалізація, капіталізація відбувалися більш динамічно, ніж в інших містах Америки. Завдяки цьому Чикаго менш, ніж за п'ятдесят років із маленького десятитисячного міста виросло до мегаполіса (Див. Таблицю 1.2. Коміра «Загальна кількість населення»), що став новим промисловим гігантом Америки. Посеред цього міського динамізму та постійної капіталізації міста відбувається також вкладення капіталу в розвиток Чиказького університету. Саме на його базі в 1892 році відбувається формування першої офіційної кафедри соціології у світі.

Пізніше Чиказькій школі соціології в період між 1915 та 1940 роками судилося стати епіцентром соціологічної думки.

Таблиця 1.2.

Загальна кількість та приріст населення міста Чикаго з 1850 по 1950 роки.

Рік	Загальна кількість населення, чол.	Корінне населення «Native»	Не корінне населення «Foreign born»		Загальний приріст населення, %
			Кількість	Відсоток від загальної кількості на населення	
1850	29,963	14,281	15,682	52,3	—
1860	109,260	54,636	54,624	50,0	264,6
1870	298,977	154,420	144,557	48,4	173,6
1880	503,185	298,326	204,859	40,7	68,3
1890	1,099,850	649,184	450,666	41,0	118,6
1900	1,698,575	1,111,463	587,112	34,6	54,4
1910	2,185,283	1,401,855	783,428	35,9	28,7
1920	2,701,705	1,893,147	808,558	29,9	23,6
1930	3,376,438	2,517,661	859,409	25,5	25
1940	3,396,808	2,721,661	675,147	19,9	0,6
1950	3,611,580	3,078,610	532,970	14,8	6,3

Згідно з даними *United States Census Bureau* [Gibson, June 1998].

Період активної діяльності Чиказької школи 1915-1950 рр.

Корінне населення (Native) – включає всіх жителів, США які народилися в Сполучених Штатах Америки або на територіях, які перебувають під юрисдикцією США (Пуерто-Рико), а також ті, хто народилися в іншій країні, але мають матір або батька з американським паспортом. Всі інші жителі США класифікуються, як не корінне населення (*Foreign born*).

Дослідивши період і місце, ми формулюємо наступне дослідницьке питання:

«Що стало причиною того, що місто Чикаго було привілейованим полем для спостереження соціологів, та чому Чикаго стало справжньою «соціальною лабораторією» для чиказців?».

Однорідні сільські спільноти та іммігранти своєю навалю почали проникати всередину Чикаго, формуючи нову диференційовану соціальну структуру міста. Тепер місто вже не мало вигляд єдиної спільноти (суспільства), як це було за класичних соціологів. Місто тепер складається з різних спільнот, спільноти ж є незалежною культурною одиницею, які проживають порівняно недалеко одна від одної та ділять місто на райони. Роберт Парк дає назву цим районам – «природні зони»:

«Район називається «природною зоною» тому, що з'являється незаплановано і виконує певну функцію, хоча ця функція може й суперечити чиймось планам (як це буває у випадку з нетрями). Природна зона має свою природну історію. Існування таких природних зон, кожна з яких виконує свою особливу функцію, вказує на те, що при більш детальнішому аналізі місто виявляється не просто артефактом, як було заведено вважати раніше, але в певному сенсі організмом.

Місто є констеляцією природних зон, кожна з яких має своє специфічне середовище і свою особливу функцію в міській економіці загалом» [Park, 1952].

Стрімка урбанізація міста Чикаго, яка характеризувалася динамічним переселенням американського населення з прилеглих сільських поселень, великою міграцією афроамериканського населення із сільської місцевості південної частини Сполучених Штатів у міста північного сходу, середнього заходу та заходу США, що відбувалося між 1916 і 1970 роками та великий потік іммігрантів (Див. Таблицю 1.2. комірка «Не корінне

населення»), призводить до чисельних викривлень соціальної структури, соціальної й культурної неоднорідності міста, просторової сегрегації та формування іммігрантських колоній (Нижній Вест-Сайд) та расових гетто, таких як Чайна-таун, Маленька Сицилія та афроамериканські гетто. По мірі зростання міста, воно стає символом не тільки багатства та прогресу, але й бідних районів, сегрегації та злочинності. Про сегрегацію іммігрантів Парк пише у своїй роботі «Місто співтовариство як просторова конфігурація й моральний порядок» наступне:

«Ми усвідомили цей процес сегрегації на прикладі іммігрантів, особливо так званих історичних рас, народів, які – незалежно від того, іммігранти вони чи ні, – відрізняються від інших расовими ознаками. Чайна-таун, Маленька Сицилія та інші так звані «гетто», з якими добре знайомі дослідники міського життя, є особливими різновидами більш загального типу природних ареалів, які неминуче утворюються умовами й тенденціями життя міста» [Артюк, 2008].

Так місто Чикаго стає своєрідним містом-губкою, яка поглинає в себе різні спільноти, народи та культури.

Тепер місто є не просто майданчиком для дослідження тих змін, що відбуваються в ньому, Чикаго є більш точним механізмом, який дозволяє прослідкувати особливості людської природи, поведінки та зв'язків між іншими членами спільнот. Місто – це соціальна лабораторія, оскільки соціолог як біолог розглядає живий організм у лабораторних умовах. Тепер соціолог має свій власний лабораторний інструмент, яким є містяни. Лабораторний експериментатор – це соціолог, який проводить експерименти над живим організмом під назвою місто. Так Роберт Парк створює новий парадигму соціології міста – екологію міста, яка поєднує природознавство й суспільствознавство, джерелом якого є ідея єдності природи й людини. Окрім Парка цей напрямок почали використовувати й

інші представники Чиказької школи: Е. Берджес, Л. Вірт, У. Уорнер, Р. Маккензі, Х. Зорбаух.

Роберт Парк (1864-1944 р.)

Роки діяльності чиказької школи охоплюють період з 1915 до 1940 рр., саме в межах цього періоду соціологію міста як субдисциплінарну галузь соціології починає розглядати лідер чиказької школи Роберт Парк. Саме Парк та його тісна співпраця зі студентами Е. Берджесом та Р.Маккензі стала початком формування соціології міста, автори якої розглядають місто через призму соціально-екологічного підходу.

Так, за Парком, Чикаго – це осередок соціальних процесів та проблем, що є властивими сучасному суспільству. Вчений, слідом за класичними соціологами, використовує ототожнення «місто-суспільство», оскільки він вважає нерозривними соціальні та просторові відносини, які виникають у містах. Слідом процеси, які властиві місту, властиві суспільству, а істинні знання, отримані в процесі дослідження одного міста, є істинними знаннями для інших міст. Так відповідна гомологія місто-суспільство (для протосоціологічних авторів місто-держава-суспільство) бере свій початок від протосоціологічного періоду та має продовження для чиказців. Відповідно ототожнення місто-суспільство для соціологів стає непохитною істиною. Тому Роберт Парк, розуміючи ті суспільні зрізи та процеси, що відбувалися в межах суспільства, більш детально занурюється в межі міста Чикаго, використовуючи наступне дослідницьке питання: «Як зростання урбанізму в Чикаго під час промислової революції сприяло збільшенню сучасних соціальних проблем?».

Парк слідом за Вебером робить акцент на тому, що досліджуючи місто, його потрібно визначати не суто як адміністративно територіальну одиницю, тобто місто, яке має чіткі територіальні межі з відповідною

кількістю проживаючих у ньому жителів. Такий підхід визначення міста через адміністративну ознаку обмежує поле дослідника, оскільки тут ми автоматично встановлюємо кількісні та територіальні межі. Тут Роберт Парк наводить наступний аргумент: «Саме місто ототожнювалось з адміністративною територіальною одиницею, населеним пунктом; але місто, яке нас цікавить – це не офіційна адміністративна одиниця. Імовірно, це продукт природних сил, що розширює свої кордони більш-менш незалежно від тих меж, які нав'язуються йому політичними й адміністративними завданнями. Зараз це загальновизнаний факт, і в будь-якому ґрунтовному дослідженні міста воно розглядається як економічна або як соціальна одиниця, вважається за необхідне орієнтуватися на природні, а не офіційні міські межі» [Gibson, June 1998].

Можна стверджувати, що такий процес як урбанізація створив швидкий перехід із Чикаго як міста в Чикаго як мегаполіс. Перехід міста в мегаполіс призводить до динамічного розширення меж міста. Далі місто стає привабливим для жителів околиць та іммігрантів, ба більше, розвиток автомобілізації та транспортного сполучення міста у 20-30-х роках зв'язує місто з його периферіями та передмістями. У місто більш динамічно потрапляють іногородні відвідувачі, які рухаються з сусідніх поселень (місць свого проживання) у центральні та фабричні райони міста (місця роботи). Така мобільність іногородніх відвідувачів дає змогу їм брати участь у суспільних процесах міста, тим самим розширює соціальні та природні межі міста.

Тому з урахуванням зазначеного межі міста для суспільствознавців потрібно встановлювати не адміністративні, а природні. Природні – це ті, що існують поза межами адміністративної, тобто кількісної та територіальної ознак міста.

Як у природі усі живі організми перебувають у природній «павутині життя», так і люди в межах міста перебувають у постійній системі

взаємодій з іншими індивідами (навіть із тими, які не є повноцінними мешканцями міста). Тому і власне місто для Парка є поєднанням природного та соціального середовищ, у якому природні закони адаптовані до міста. А якщо природні закони є адаптованими до міста, то воно є площиною боротьби за ресурси між індивідами та групами (подібно до того, як рослини і тварини борються за природні ресурси). Далі боротьба приводить до конкуренції між індивідами/спільнотами міста й у результаті – до диференціації міського простору.

Тепер місто є площиною дарвінівської боротьби за його ресурси між індивідами та спільнотами.

Людина як природна істота має відмінності від рослинних та тваринних організмів. Використовуючи теорію екології міста потрібно вміти розрізняти відмінності між рослинами, тваринами та людьми. Родерік Маккензі у своїй статті «Екологічний підхід до дослідження людської спільноти» наводить наступні відмінності:

«Значна різниця між рослинним та тваринним організмом полягає в тому, що тварина має здатність рухатися, що дозволяє їй працювати в більш широкому середовищі; але людина, крім здатності рухатися в просторі, має також здатність винаходити та адаптувати навколишнє середовище до своїх потреб. Одним словом, людська спільнота відрізняється від рослин двома основними характеристиками – мобільністю та основним призначенням, тобто здатністю вибирати середовище існування та здатністю контролювати або змінювати умови цього середовища» [McKenzie, 1925].

Концепція, започаткована Робертом Парком, яка враховує впливи не тільки на соціальні процеси міста, але і природні, увійшла в науковий обіг, як екологія міста (urban ecology). Розглядаючи суспільство, екологія міста відповідає на наступне питання: «Як люди, організовують себе

соціально, щоби пристосуватися до середовища проживання, тобто до середовища проживання в місті та його околицях?».

Спільноти міста.

Якщо для класичних соціологів спільнота-міста була протиставленням сільській-спільноті, через відмінність зв'язків та культури, для Парка не існує поділу між ними, оскільки тепер місто представлено не як окрема спільнота, а як симбіоз різноманітних спільнот.

За Парком, місто як спільнота організоване на двох рівнях: біотичному або симбіотичному (рівень конфлікту) та культурному (рівень консенсусу). Варто зауважити, що рівні є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими сторонами одного еволюційного процесу спільнот.

Біотичний або симбіотичний рівень – базисний рівень, при якому спільнота розглядається, як конкурентна (базисний – оскільки біотичні властивості лежать в основі соціального розвитку, а конкуренції надає містові вигляд природного середовища), учасники якої перебувають у конкурентному русі за органічні ресурси міста. Тут відбувається співставлення міського середовища, як симбіотичного. Відповідно симбіотичне середовище міста має вплив на просторове розміщення груп населення в природних ареалах міст (зонах міста за Берджесом) (Burges, 1925). Парк досліджує відмінність соціального складу ареалів, які відрізняється за статеві-віковим, класовим та расовим поділом. Природні ареали також можуть характеризуватися за різними рівнями: матеріального стану, злочинності, соціального капіталу, рівнями девіацій та іншими. У своїй статті «Міська спільнота як просторова конфігурація й моральний порядок» американський соціолог зазначає:

«Природні ареали є середовищами існування природних груп. Кожен типовий міський ареал, найімовірніше, містить характерну вибірку з населення спільноти загалом... Є й інші ареали, майже цілком зайняті

молодими неодруженими юнаками й незаміжніми дівчатами. Є райони, де люди майже ніколи не приходять голосувати, крім як на загальнонаціональних виборах; райони, де рівень розлучень вище, ніж у будь-якому штаті, й інші райони в тому ж самому місті, де розлучень майже не буває. Є райони, що кишать підлітковими бандами і спортивними й політичними клубами, у які нерідко вступають окремі члени цих банд або банди в повному складі. Є райони з великим рівнем суїцидів; райони, у яких, згідно зі статистикою, підвищений рівень підліткової делінквентності; і райони, де всього цього майже немає» [Park, 1952].

Культурний рівень (надбудова базисного рівня) – після природного розподілу, на колективному рівні спільноти потребує певної солідарності, колективної дії, консенсусу та спільної мети.

Ернст Берджес (1886-1966 р.).

В роботі «The City» (1925) Ернст Берджес під науковим керівництвом Роберта Парка в межах соціально-екологічного підходу розробляє теорії концентричних зон міста. Автор припустив, що якщо дотримуватися біотичного рівня, то в межах міста існує боротьба за дефіцитні ресурси міста (простір та його умови) між індивідами/групами. Далі боротьба між групами та індивідами є наслідком конкуренції, а конкуренція є причиною диференціації міського простору на природні зони (райони). Після диференціації міського простору, місто складається з концентричних зон, пустоти яких заповнюють індивіди. У межах зон люди поділяють подібні соціальні характеристики, оскільки всі вони стали наслідком соціального добору (далі відбувається культурний рівень). Як наслідок, зонуванням за принципом «собі подібності» індивіди формують спільноти міста.

Згідно з Берджесом місто складається з п'яти концентричних кілець (Див. Рисунок 1.2.).

Рисунок 1.1. Модель концентричних міста зон Ернста Берджеса.

Перелік кілець починається з центру й до периферії. Центральне кільце «loop» займають центральні ділові райони (ділові офіси та адміністративні будівлі), центр оточений перехідною зоною «Transition zone», в якій розміщені контори та промислові підприємства. Наступною зоною є зона внутрішнього міста робітничого класу «Working class zone». Тут проживають працівники промислових підприємств, які працюють в перехідній зоні, це переважно іммігранти першого покоління та мігранти. У зоні робітничого класу розміщена найбільш бідна частина міста, що проживає в расових гетто та імміграційних колоніях. Більш заможні люди стрімко тікають від робітничих зон, оскільки не в змозі більше терпіти бруду та шуму заводів, тому й оселяються в зонах, віддалених від центру в зоні «Residential zone», де переважає середній клас, та в приміській зоні «Commuter zone», де осідають найбільш заможні жителі, що можуть дозволити собі великі витрати на проїзд. Також у зоні передмістя розташовані сільські передмістя та зупинки залізничних сполучень [Burgess, 1925].

Берджес, використовуючи метод спостереження, виявив просторову тенденцію, що, на його думку, є властивою багатьом містам (тут він радше має на увазі тенденцію, яка властива для американських міст, оскільки центральні зони європейських міст були зайняті переважно представниками вищих класів, для яких центр був важливіший із погляду соціального статусу та зручної інфраструктури, периферії відповідно займають менш заможні). Згідно з Берджесом, міський простір поділений на відповідні зони, які займають представники різних соціальних груп та класів. Оскільки відповідна модель утворює своєрідний портрет тим соціальним групам, які знаходяться в межах зони. Тому й відповідне просторове зонування дало змогу надалі авторам застосовувати його для дослідження соціальних проблем, таких як злочинність, безробіття, просторова сегрегація та інше.

Пізніше модель Берджеса була модифікована економістами та міськими географами Чиказької школи, такими як: Гомер Гойт, Чонсі Гарріс та Едвард Ульман, які використовували її для дослідження та пояснення соціально просторових відмінностей міста [Федорів, 2018].

Специфіка моделі

Дослідницька програма концентричних кіл, побудована на основі картування міського простору, залишається обмеженою в період та у просторі американських міст. Щодо періоду, модель враховує той соціально-культурний контекст міст, що був притаманний для американського міста та суспільства 1920-тих років. Щодо простору, модель не враховує соціально просторової специфіки тогочасних європейських міст, оскільки, як уже було описано вище, центральні зони європейських міст є ласим шматочком для середнього та вищого класу, що суперечить моделі Берджеса, де центральні зони займають найбільше населення.

Якщо слідувати концепції екології міста, то місто є площиною конкуренції між індивідами та групами за його ресурси, наслідком ж конкуренції є розселення містян у межах того чи іншого концентричного кола. Так розподіл жителів по зонах відбувається незалежно від соціально-культурних особливостей простору міст. Оскільки зонування – це природний процес міст (якщо слідувати логіці екології міста). Але якщо нам потрібно прослідкувати, як саме відбувається концентричне зонування, то потрібно враховувати ті соціально-культурні особливості, що склалися в місті (прикладом можуть бути європейські міста).

Луїс Вірт (1897-1952 р.).

Луїс Вірт у своїй статті «Урбанізм як спосіб життя» (1937) розробляє першу теорію урбанізму, для опису якої використовує соціально-екологічний підхід Р. Парка та попередні теоретичні дослідження класичних авторів, таких як М. Вебер, Г. Зіммель. Використовуючи попередні теоретичні дослідження соціологів, Вірт узагальнює їх у своїй теорії урбанізму.

Урбанізм для американського соціолога є переважаючим способом життя в тодішніх містах. Потрібно розуміти, що «урбанізм» не є синонімом «міста», оскільки урбанізм – це комплекс соціальних відношень, рис та характеристик, що є властивими місту, які відрізняють його від інших поселень. Тому урбанізм – це спосіб життя міста.

Соціологічне визначення міста.

Вірт слідом за Вебером та Парком відкидає кількісне визначення меж міста, як єдиного критерію пізнання, оскільки соціологу тут важливе радше соціальне значення кількісного критерію, ніж його адміністративні межі: «Вони соціологічно значущі лише тому що діють як зумовлюючі

чинники соціального життя» [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005]

Для визначення міста нам потрібно враховувати не тільки кількісну (чисельну) ознаку, а й виокремити інші відмінні риси міста, такі як щільність поселень та соціальна гетерогенність індивідів. Тому життя в місті найкраще визначати соціальними характеристиками, які трансформуються або еволюціонують із кількісних характеристик (чисельність, щільність, гетерогенність).

Для знаходження спільної характеристики міста, як соціального явища, соціологічне визначення «міста» повинно враховувати всі істотні характеристики різних типів міст (Промислові-міста, міста-супутники, спальні-міста, метрополії, старі та нові міста) [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005].

Місто як соціальну площину, можна пояснити, взявши за основу визначення Вірта:

«Для соціологічних цілей місто можна визначити як відносно велике, щільне й постійне поселення соціально гетерогенних індивідів. На основі постулатів, передбачених цим мінімальним визначенням, й у світлі існуючого знання про соціальні групи можна сформулювати теорію урбанізму» [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005].

Теорія урбанізму Луїса Вірта.

На основі своїх спостережень він виокремлює три постулати зв'язків групового життя містян, що дають змогу сформулювати автору теорію урбанізму:

1. Чисельність населення

Вірт надає значення соціальним теоріям міста класичних соціологів, що ґрунтуються на узагальненні визначення міста через кількісний критерій.

Так, згідно з Вебером велика кількість населення і висока щільність його розміщення руйнують феномен «суспільства сусідів». Руйнування феномену відбувається в місті, що вказує на відсутність особистого знайомства між мешканцями міста, на протигагу сільським поселенням, де коло зв'язків є наскільки щільним, що всі один одного знають. Для Георга Зіммеля збільшення кількості населення визначає специфіки зв'язків та форм поведінки в жителів міста й сільських поселень.

У межах міста, коли форма спорідненості та сусідства відсутня, то і зв'язок між містянами набуває іншої форми. Так людські відносини в місті будуються на зацікавленості та корисності. Далі користь, що є формою раціональності людської дії, є причиною конкуренції між індивідами. Конкуренція між індивідами та спільнотами створює можливість для дезорганізації й диференціації міського простору на природні зони (райони) та гетерогенності населення, як наслідок «собі подібні» індивіди формують спільноти міста, чим і ускладнюють соціальну структуру міста.

2. Щільність населення

Кількісна характеристика щільності населення посилює вплив великої кількості населення на соціальне життя. Тут місто набуває соціальних рис, які стають усе більше відділенні від світу природи. Але якщо слідувати соціально-екологічному підходу, місто попри свою «соціальність», залишає в собі «природні» риси, оскільки закони природи є адаптованими в соціальному середовищі. Тому й місто для Вірта так само, як і для Парка, є синтезом природного (прихованого) та соціального середовища, учасники якого перебувають у конкурентному русі (що може призвести до конфлікту, як між індивідами, так і між групами) за органічні ресурси міста. Конкуренція, що є наслідком збільшення кількості населення й щільності його розміщення, надає місту вигляд природного середовища.

Міська щільність впливає на втрату індивідом чутливості та емоційності, тому й носить більш інструментально-раціональний характер: «Щільність спільного життя й робота індивідів, не пов'язані один з одним сентиментальними й емоційними вузлами, нашою є дух конкуренції, взаємної експлуатації і прагнення пробиватися нагору» [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005].

Так фізична близькість містян збільшує соціальну дистанцію між ними:

«Постійний і тісний фізичний контакт у поєднанні з величезною соціальною дистанцією підвищує прихованість у відносинах між нічим не пов'язаними індивідами і, не компенсуючись іншими можливостями прояву взаємної чуйності, народжує самотність» [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005]

3. Гетерогенність населення

Збільшення адміністративних та природних меж міста перетворює його на точку зроду та розподілу різних соціальних спільнот.

Для Вірта, як і для інших чиказьких соціологів, місто вже не мало вигляд єдиної спільноти (суспільства), як це було за класичних соціологів (німецьких), воно тепер складається з різних спільнот. Спільноти ж є незалежною культурною одиницею, які проживають щільно одна до одної та ділять місто на «природні зони» (райони міста).

Тепер місто не є однорідною спільнотою, місто – це диференційована соціальна структура, що охоплює різні спільноти, часто навіть ті, що перебувають поза межами міста:

«Соціальна взаємодія між настільки різномірними особистісними типами, що відбувається в міському середовищі, веде до руйнування жорстких кастових бар'єрів і до ускладнення класової структури, створюючи тим самим більш складну й диференційовану схему соціальної

стратифікації, ніж та, яка виявляється в більш інтегрованих суспільствах» [Ред. Гирко. Вирт Луис. Избранные работы по социологии, 2005].

Висновок по Розділу I:

Щоби розглянути процес трансформації соціології міста, було виокремлено три етапи розвитку соціальної теорії міста, які дозволили краще прослідкувати лінійність розвитку та трансформації соціології міста на шляху до її легітимації як субдисциплінарної галузі соціології:

1. Протосоціологічний;
2. Класичний;
3. Період Чиказької школи.

Упродовж протосоціологічного та класичного періодів соціології (крім Вебера) соціальні теоретики міста займались вивченням міста виключно як суспільства, а не окремої соціальної одиниці, оскільки поміж мислителів не існувало чіткого розмежування між «містами» та «суспільством», ба більше, мислителі ототожнюють їх. Тому концептуально-аналітичне загострення соціології міста залежало від того, що характеризувало місто як міське соціальне середовище, через призму соціології.

Перші спроби визнання міста та його повноцінного дослідження були покладені в період класичних соціологів Максом Вебером. Так, він у своїй однойменній роботі «Місто» надає місту соціологічних ознак, таких як: кількість населення, щільність, різноманітність способу життя, ринок, вплив на інші поселення. Зіммель ж зосередився на відмінностях двох культур спільнот, що функціонують у малих (селах) та великих містах, визначаючи місто через відмінність зв'язків між населенням малих міст (сільських поселень). Але при аналізі міста класичні автори були обмежені соціально просторовою однорідністю європейських міст, розглядаючи місто, як спільноту, що є відмінною від спільноти села.

Міська соціологія потребувала відокремленості від соціології, що відбулося в Чиказькому періоді.

Згодом під впливом таких процесів як урбанізація, індустріалізація, імміграція змінюється соціальна структура міста Чикаго. Тепер види соціальної взаємодії набувають гетерогенної форми. Місто Чикаго тепер не є однорідною спільнотою, місто – це диференційована соціальна структура, що охоплює різні спільноти, часто навіть ті, що проживають поза межами міста: «Ці соціологи стали свідками масштабних процесів: індустріалізації, урбанізації, відчуження та виникнення нової культурної формації, яку вони назвали «урбанізацією». Вивчення міста не було просто вивченням аспектів «міського», воно передбачало вивчення найбільш значущих соціальних процесів свого часу» [Ильченко, 2013].

Чиказці слідом за класичними соціологами, використовують ототожнення місто-суспільство, оскільки вважають його нерозривним між соціальними та просторовими відносинами, які виникають у містах між містянами. Але така модель місто-суспільство набуває «міських процесів», оскільки саме місто Чикаго, як соціальна лабораторія, народжувало такі процеси як: сегрегації, диференціації, дезорганізації, поширення міських банд, міграції населення, розповсюдження стилів життя мешканців тощо. Це і стало об'єктивним полем дослідження соціології міста 20-30-тих рр.

В цих періодах соціологія міста ще немає власного предмета, оскільки предметом дослідження було дослідження соціальних проблем, у межах простору міста, що є радше предметом загальної соціології, ніж соціології міста.

РОЗДІЛ II: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОЛОГІЇ МІСТА ВІД СЕРЕДИНИ XX ДО XXI СТОРІЧЧЯ

2.1 Парадигма нової соціології міста. Конфлікт та нерівність в капіталістичних містах:

Зміна напрямів дослідження в період між 1940-1960 роками, що була пов'язана з розвитком методів та аналізу даних соціологічної науки, стала причиною того, що міста перестають бути основною, і відповідно стратегічним об'єктом для соціологічного аналізу: «Соціологія міста все більшою мірою стали займатися дослідження соціальних проблем» [Ильченко, 2013]. У цей період в академічному середовищі відбулася криза досліджень міста та міських процесів. Соціології міста потрібен був поштовх, так у класичному та чиказькому періоді таким поштовхом була швидка урбанізація та індустріалізація міст. У 1960-х рр. таким поштовхом стало масове невдоволення економічно-політичним станом багатьох держав. Так міста стають місцем зростання нерівності й соціального пригнічення. Згодом в 1968 році в різних містах світу відбулися акції протестів (найбільший вплив мали події у Парижі 1968 року). Учасників тих подій об'єднувало одне – жага до соціальної справедливості та бажання переосмислення політичних процесів та соціальних явищ. Тому криза соціології міста та невдоволення, що переважали в європейських та американських містах, потребували зовсім іншого підходу до вивчення міста.

Тому й невдоволення містян та криза в академічному середовищі стали точкою відліку переосмислення суспільствознавцями наступних міських процесів: просторової сегрегації, расової дискримінація, безробіття, капіталізації, нерівномірного розвитку міських та приміських поселень, субурбанізації та джентрифікації.

Так під впливом загострення політичної кризи 1968 року у Франції Анрі Лефевр опублікував роботу «Урбаністична революція» [Вершинина, 2018], ідеї якої стали предметом для обговорень, що знайшли, як послідовників (Девід Гарві), так і критиків (Мануель Кастельс). Ідеї Лефевра започаткували дискурс, що став причиною переосмислення попередньої парадигми екології міста та формування нового підходу дослідження міських процесів, вплив якого відчувається й сьогодні. Так до середини 1980 років відбувся зсув парадигм, екологія міста відходить у тінь (соціально економічний підхід), а нова соціологія міста стає домінантною парадигмою міської соціології (політико-економічний підхід або неомарксистський).

Головним недоліком екологічного підходу, до якого апелюють представники нової соціології міста, – це ігнорування важливої групи економічних та політичних інтересів. Оскільки для представників нової соціології міста політичні та економічні інтереси в першу чергу є рушієм змін міського простору.

Представниками парадигми нової соціології міста є Анрі Лефевр, Мануель Кастельс і Девід Гарві. Автори у своїх роботах перебували під впливом ідей Карла Маркса. Хоча сам Маркс не здійснював особливого аналізу міст, для нього місто – це площина конфлікту, нерівності та класової боротьби, це просторовий вузол, який приймає, концентрує й розподіляє капітал.

У 1968 році Мануель Кастельс опублікував статтю «Чи є соціологія міста?» у якій, спираючись на роботу Анрі Лефевра, стверджував, що в міській соціології не вистачало комбінації теорії та предметної спрямованості, необхідної для опису соціології міста, як окремої галузі соціології. Відповідна критика була спрямована на попередніх міських соціологів, головним недоліком яких, на думку Лефевра, був розгляд міста не як автономної соціальної одиниці, а як тотожність із суспільством.

Вірт у своїй теорії урбанізму вказував на те, що для того, щоби придати місту універсального визначення, потрібно враховувати різні типи поселень. Для Кастельса різні типи поселень – це окрема соціологічна одиниця, тут Кастельс поділяє думку Лефевра, який вважає: «Кожен тип суспільства і спосіб виробництва роблять припущення про формування особливого типу міста» [Вершинина, 2018]. Також він критикує соціологію міста, оскільки та, досліджуючи місто, не виходила із його адміністративних меж, оскільки вважає, що міські соціологи нехтують зв'язком міста з іншими поселеннями, хоча процес субурбанізації в США та розширення приміських поселень Європи вже давно розмили межі міст та стали частиною міського простору міста.

Конфлікт в інтерпретації соціально-екологічного та політико-економічного підходу.

Відмінність між Чиказькою школою та Новою соціологією міста полягає в тому, що неомарксистичні підкреслили важливість класового конфлікту в межах міста, оскільки місто визначається як центр суперечностей і конфліктів між накопиченням капіталу і його розподілом, а також між державним контролем і автономією людей. Тому й конфлікт для міста є повсякденним соціальним процесом. Як правило, для Чиказької школи конфлікт не інтерпретується в класовий, оскільки для них він виникає, як процес боротьби (конкуренції) за обмежені ресурси міста між спільнотами та індивідами. Чиказці підкреслюють поділ праці міських спільнот, яка диференціює населення за статусом спільноти (за собі подібністю), кожний член якої діє раціонально та спирається на власний інтерес. Цей інтерес може вступати в конфлікт з інтересами інших індивідів.

Простір міста.

Якщо чиказці розглядають простір міста, як продукт, який раціонально розподіляється між спільнотами та індивідами, то для неомарксистів простір міста – це простір класової боротьби. Капіталісти використовують міський простір для нагромадження капіталу, економічний інтерес яких залучає владу до процесу отримання прибутку. Влада ж є посередником між класами, але інколи її дії такі ж корисні, як і дії капіталістів. Міський простір для робітничого класу – це місце класової боротьби за кращі умови життя та зручності в місті. Інструментами боротьби робітничого класу є створення громадських фондів та профспілок, що дають змогу «достукатися» до влади. Міський географ та послідовник Лефевра Девід Гарві зазначає: «Міста були місцями запеклих класових конфліктів, тож міська влада часто була змушена надавати суспільні блага (такі як доступне житло, медицина, освіта, вимощені вулиці, каналізація і водопостачання) міському робітничому класу» [Гарві, 2012].

1968 році у своїй роботі «Le Droit à la ville» Анрі Лефевр, робить спробу переосмислення міського простору. Формуючи концепцію «Право на місто», автор вказувала на вплив капіталізму на формування простору міста, вплив якого призводить до того, що життя в місті з його міським простором стає подібними до товару, доступ до якого мають не всі. Лефевр призиває містян до боротьби за соціальну справедливість, метою якої є відновлення доступності міського простору з можливістю участі містян у розвитку міста.

Девід Гарві підхоплює та розвиває концепцію права на місто Лефевра, роблячи акцент на її політичній основі та критиці політики неолібералізму в містах. На його думку, право на місто має надаватися владою міста, де влада повинна забезпечувати доступ до міста та його ресурсів для всіх охочих [Вершинина, 2012]: «Право на місто є опосередковано просторовою організацією політичної влади. Форми

міського управління, забезпечення правопорядку й регулювання вкорінені в системі управління, яка дозволяє переслідувати безліч найрізноманітніших інтересів у заплутаних коридорах міської політики та лабіринтоподібних каналах міської бюрократії й адміністрації» [Харви, 2008].

Сьогодні право на місто перейшло в поле дослідження урбаністів та міських географів, підхід яких досліджує концепцію права доступного житла, права вільного використання громадського простору (не тільки для мешканців міста, але для всіх тих, хто відвідує місто) та права участі в розвитку міста. Такі процеси як джентрифікація та суперджентрифікація (процеси, які є більш характерними для капіталістичних країн, ніж для постсоціалістичних), часто перешкоджають просторовій мобільності (доступу до права на місто) та створюють закриті привілейовані спільноти в межах простору поселення, тим самим впливають на доступність права на місто для всіх. Як наслідок, процес може змінювати соціальну структуру міста, тому джентрифікація, сьогодні не можуть залишитися без належно соціологічної оцінки.

Хоча сам термін «джентрифікація» вперше з'явився в книзі Британської соціологині Рут Глас «Лондон: аспекти змін» (1964). Авторка використовує його для опису процесу поступового витіснення жителів центру міста (представники робітничого класу) більш заможними представниками середнього класу. Згодом марксистський підхід дав оцінку процесу джентрифікації із погляду на пропозицію, відповідно до якої джентрифікація не є потребою містян у житлі й дозвіллі, а є пропозицією зацікавлених сторін в отриманні більшого прибутку.

Марксистський підхід вказує на те, що політичні й економічні причини та їхній вплив на джентрифікацію не є стихійними, ба більше, політика та економіка націлені на джентрифікацію навмисно, оскільки вона дозволяє максимізувати прибуток впливовим групам:

«Впливові групи за інтересами сліднують політиці зневаги центру міста доти, поки вони не усвідомлюють, що зміни в політиці можуть принести величезний прибуток» [Palen, 1984].

Тут соціолог міста (якщо предметом його дослідження є соціальна проблематика в межах міст), може бути корисним для оцінки джентрифікації як соціального процесу. Аналіз дозволить прослідкувати зміни, що впливають на трансформацію соціальної структури міста, соціальної мобільності міста, соціального капіталу, або, наприклад, форм зв'язків між мешканцями закритих джентрифікованих районів.

Висновок:

Зацікавлення до міста виникає тоді, коли відбуваються трансформація його простору та свободу життя містян, що і є викликом для переосмислення міської дійсності. Таким викликом для нової соціології міста стало зростання нерівності й соціального пригнічення населення. Переосмислення цього виклику потребувало зміни теорії, оскільки соціально-екологічний підхід, на думку неомарксистів, надавав стихійності соціальним відносинам і конфліктам. Тодішня ж дійсність потребувала більш системного підходу для опиту тодішнього аналізу соціальної проблематики в 1960-1980 роках.

Тому парадигмі нової соціології міста довелося викинути з міського середовища ту природність, яка була частиною парадигми екології міста. Тепер місто – це середовище не стихійної природи, а систематичних політичних та економічних процесів. Тому насамперед місто для неомарксистів – це місце соціального конфлікту, влади, доступу до міських ресурсів, системи виробництва, споживання та розподілу ресурсів. Так нова парадигма надає місту конфліктності.

Також існує відмінність між чиказцями та неомарксистами у поясненні природи урбанізму. Якщо для чиказців урбанізм – це нове

суспільне життя (цей підхід критикується неомарксистами за його детермінізм), то для неомарксистів урбанізм – це довгий історико–матеріалістичний процес (матеріалістичний детермінізм).

2.2 Місто в умовах глобалізації: виклики та перспективи соціології міста XXI сторіччі:

Проаналізувавши історію розвитку соціології міста, Ми отримали закономірність, що властива всім періодам розвитку соціологічної теорії міста. Цією закономірністю є те, що зацікавленість до міста як об'єкта дослідження серед вчених, виникає тоді, коли місто отримує виклик, який змінює межі його простору та структури. Таким викликом для Чиказької школи соціології стала стрімка урбанізація та імміграція, а для неомарксистів – масове невдоволення економічно-політичним станом багатьох держав. Сьогодні, коли соціологія міста, дещо втрачає своє місце серед наук, предметним полем яких є місто, вона змушена отримати новий виклик. Таким викликом є глобалізація.

Якщо слідувати парадигмі нової соціології міста, яка вказує на те, що політична та економічна зацікавленість є насамперед рушієм змін міського простору, то сьогодні, рушієм цих змін (через політику та економіку) у великих містах є не національна система (як це було раніше), а глобалізація та транснаціональна міська система: «Національні міські системи є частково ослаблені у зв'язку з тим, що найбільші міста є частиною сили нової транснаціональної міської системи» [Ильченко, 2013].

Тут соціологія міста й місто загалом мають нову форму виклику – глобалізацію. Оскільки та сьогодні породжує такі глибокі зміни, де міста вже є не відокремленими суб'єктами глобальної політичної та економічної мережі, як це було раніше. Тепер глобальні міста, про які пише соціологиня Саскія Сассен у своїй роботі «The global city» (1991) [Saskia,

1991] є майданчиком, що відіграє стратегічну функцію в управлінні світовою економікою і виробництві сучасних послуг. Тому і швидкий хід трансформації світової політичної й економічної системи, яку тягне за собою глобалізація, призводить до зміни просторової організації міста:

«Міста й метрополії стають тим стратегічно важливим простором, у якому знаходять матеріальне втілення ключової макросоціальної тенденції сучасності, постаючи в такий спосіб у вигляді об'єкта для дослідження. Посеред цих тенденцій – глобалізація, зростання нових інформаційних технологій, інтенсифікація транснаціональної і транслокальної динаміки розвитку, а також посилюється присутність і прояв особливих типів соціокультурного різноманіття» [Ильченко, 2013].

В умовах глобалізації процеси в місті протікають на глобальному рівні. Так через транснаціональну політику міста долучаються до мереж глобального ринку. Згодом глобальний капітал, який шукає способів накопичення через пошук нових ринків, знаходить їх у глобальних містах. [David, Gregory, William, 1991]. Так з'являються транснаціональні компанії, через будівництво яких міста стають економічно привабливими не тільки для мешканців околиць, але і для іммігрантів. Економічна пропозиція зі сторони міста й компаній та можливість мобільного пересування світом дають змогу іммігрантам динамічно заповнити зони міста. Так місто отримує новий виклик – трансурбаністичну динаміку.

«В умовах глобалізації багато процесів протікають на глобальному рівні, перетинаючи історичні межі та несучи із собою додаткові складності. Міста стають територіальним масштабним «моментом» трансурбаністичної динаміки» [Ильченко, 2013].

Тут потрібно розуміти, що жвавий рух іммігрантів у місто призводить до того, що міські райони поступово стають етнічно та культурно диференційованими. Це стара тема чиказьких соціологів, але такі процеси, як глобалізація та трансурбанізація призводять до більш

динамічних змін простору та соціальної структури населення, ніж це було в Чикаго.

Але якщо описане вище стосувалося більше соціальної проблеми в Глобальних містах, то сьогодні нові перспективи соціології міста потребують виокремлення власного предмета. Це є причиною того, що соціологія міста довгий час займалася виключно соціальними дослідженнями, приділяючи увагу соціальним проблемам, що функціонують у місті, такими як раса, бідність, імміграція, урбанізація, сегрегація. Таку традицію міста як соціальної лабораторії започаткувала чиказька школа, яка досліджувала соціальні проблеми у межах простору міста Чикаго. Як результат, соціологія міста довгий час не мала власного предмета, який би відрізняв би її від загальної соціології.

Сьогодні, дослідники апелюють до того, що соціологія міста не є предметно спрямованою дисципліною, оскільки в різні періоди та мала дещо різні предмети. Так для Чиказької міської соціології предметом були соціальні проблеми, а головним предметом для нової соціології міста була структура влади. Але це не дивно, оскільки ті підходи мали свій виклик, яким була, наприклад, швидка урбанізація. Сьогодні, коли міста є урбанізованими, соціологія міста має здобути новий предмет. Таким предметом є місто (тут ми маємо на увазі глобальне місто), як автономна соціальна одиниця. Основним завданням ж соціології міста, предметом якої є місто – це здійснення опису міста та знаходження спільного і відмінного між іншими містами. Далі слідує опис як цих відмінностей, так і вплив їх на соціальне життя містян. Така перспектива соціології міста дасть змогу зняти з неї всі звинувачення, як тієї, яка досліджує соціальну проблематику і не відрізняється від загальної соціології.

ВИСНОВКИ

Під час огляду історичної ретроспективи соціальних теорій міста були виокремлені етапи трансформації соціальних теорій на шляху до становлення соціології міста як субдисципліни.

- Протосоціологічний — від Стародавніх часів до появи соціології як самостійної науки в сер. XIX сторіччя;
- Класичний — сер. XIX — поч. XX сторіччя;
- Етап Чиказької школи соціології — 1920-1940-ті роки.

Тут така етапізація, дає змогу краще виявити основні закономірності та традиції етапів міської теорії, та оцінити виклики для кожного з них. Тут першою закономірністю є те, що зацікавленість до міста виникає тоді, коли відбуваються трансформація його простору та свободу життя містян.

У постсоціологічному періоді ми не бачили чіткого розмежування між містами та суспільством, ба більше, мислителі ототожнюють їх. Тут протосоціологічний етап задає традицію ототожнення міста (держави) та суспільства, тобто використання міста, як майданчика для дослідження соціальної проблеми. Далі класичний етап використовує гомології «місто-суспільство» або «місто-спільнота». Так Фердинанд Тьоніс задає традицію класичним соціологам та представникам чиказької школи соціології в рамках парадигми соціологічного реалізму, для якої предметом дослідження міста є суспільство, соціальна структура, соціальні інститути. Тут суспільство — це місто, сільське поселення — це спільнота.

Перші спроби дослідження міста, як автономної соціальної одиниці, були зроблені Максом Вебером. Так, він у своїй однойменній роботі «Місто» надає місту соціологічних ознак, таких як: кількість населення, щільність, різноманітність способу життя, ринок, вплив на інші поселення. Зіммель ж зосередився на відмінностях двох культур спільнот, що функціонують у малих (селах) та великих містах, визначаючи місто через відмінність зв'язків між населенням малих міст (сільських поселень).

Також потрібно розуміти, що викликом розгляду міста та його проблем для класичних соціологів була урбанізація, що призвела до стрімкої трансформації соціальної структури населення та простору міста, для. Тому і предметом вивчення для класичних соціологів, є соціальна проблематика, а не міська. Формування соціології міста як субдисципліни пов'язано з Чиказькою школою. Викликом для Чиказької школи соціології стала стрімка урбанізація та імміграція. Предметом для них були соціальні проблеми, а місто — це соціальна лабораторія. Також автори відходять від традиції місто як спільнота, тепер місто — це диференційована соціальна структура, що охоплює різні спільноти, часто навіть ті, що проживають поза межами міста. В рамках періоду чиказької школи відбувається формування парадигми соціології міста — екології міста (*urban ecology*), яка поєднує природознавство й суспільствознавство, джерелом якого є ідея єдності природи й людини, тому зв'язки між містянами є природними та соціальними, як і саме життя в місті. У цих періодах соціологія міста ще немає власного предмета, оскільки предметом дослідження було дослідження соціальних проблем, у межах простору міста, що є радше предметом загальної соціології, ніж соціології міста стало зростання нерівності й соціального пригнічення населення.

Згодом у 1960–1980-тих рр. викликом для неомарксистського етапу є зростання нерівності й соціального пригнічення населення. Переосмислення цього виклику потребувало зміни парадигм, оскільки соціально-екологічний підхід, на думку неомарксистів, надавав стихійності соціальним відносинам і конфліктам. Так відбувається формування нової парадигми соціології міста. предметом для якої були політичні процесів та соціальних явищ.

Також у рамках дипломної роботи була надана оцінка конфліктологічності парадигм соціології міста. Конфлікт для неомарксистської парадигми займає чільне місце, оскільки місто

визначається як центр суперечностей і конфліктів між накопиченням капіталу і його розподілом, а також між державним контролем і автономією людей. Конфлікт для екології міста виникає, як процес боротьби (конкуренції) за обмежені ресурси міста між спільнотами та індивідами.

Прослідкувавши історію розвитку соціології міста та міських теорій, використовуючи метод наукового прогнозування, можна визначити подальшу перспективу розвитку та оцінити виклики, які чекають на соціологію міста у XXI сторіччі. Таким викликом для соціології міста сьогодні є глобалізація. Оскільки та сьогодні породжує такі глибокі зміни, де міста вже є не відокремленими суб'єктами глобальної політичної та економічної мережі, як це було раніше.

Також сьогодні багато дослідників висловлюють думку, що міській соціології впродовж свого розвитку не вистачає комбінації теорії та предметної спрямованості, необхідної для опису соціології міста, як окремої галузі соціології, оскільки попередні дослідники орієнтувалися на вивчення радше суспільної проблематики в межах міста, ніж до дослідження міста, як автономної соціальної одиниці. Тому гомології «місто-суспільство» повинна бути знята, а дослідники повинні орієнтуватися на дослідження не суспільних проблематик у межах міста, а на дослідження міста як автономної соціальної одиниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Артюк Г.О (2008). *Концепція міста в працях вчених-урбаністів чиказької школи*. Львів: Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Вип. 2. – С. 347-351. – Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2008_2_26

Вахштайн В. (2016). *Социология города*. Взято з ПостНаука: <https://postnauka.ru/faq/59648>.

Вебер М. (2017). *Город*. Москва: Strelka Press.

Вершинина И.А. (2018). *Анрі Лефевр: от «Права на город» к «Уранистической революции»* Москва: Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. №24(2). с. 48-60. Взято з: <https://doi.org/10.24290/1029-3736-2018-24-2-48-60>

Вершинина И. А. (2012). *Города в эпоху неолиберальной глобализации: современные социологические подходы*. Москва: Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – № 2. С. 108-116.

Гарві Д. (2012). *Гарві Д. Творення міського спільного* Перек. Наталії Онищенко, під редакцією Роксолани Машкової. Взято з Commons; <https://commons.com.ua/uk/tvorennya-miskogo-spilnogo/>

Гирко Л.В (Ред.) (2005). *Вирт Луис. Избранные работы по социологии*. Сборник переводов. РАН ИНИОН. Центр социальных научно информационных исследований. Отдел социологии и социальной психологии. Москва: ИНИОН

Даль В. (Ред.) (2002). *Общность и общество. Основные понятия чистой социологии = Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Москва: Фонд Университет.

Зиммель Г. (2002). *Большие города и духовная жизнь*. Москва: Логос.

Ильченко М.С (2013). *Город как призма для социальной теории: новые исследовательские перспективы*. Екатеринбург; Антиномии: Научный

ежегодник Института философии и права УрО РАН Т. 13. Вып. 4.– с. 74-100.

Каган Ю.М.(Ред.) (1978). Томас Мор – Утопия. Москва: Наука.

Кислюка О. (Ред.) (2000). *Арістотель Політика*. Київ: Основи.

Луков В.А, Достальчук А.В. (2009). *Знание пониамание умение № 4 Роздел Город*. Москва: Издательство Московсикйого гуманитарного университета. Взято з:
https://issuu.com/zpujournal/docs/knowledge_undestanding_skill_no_4_2009

Луков В. А., Тихомиров Д. А. (2019) *Чикагская социологическая школа: начало качественной стратегии в эмпирической социологии*. Москва: Горизонты гуманитарного знания, 1. с. 89-107.

Парк Р. (2002). *Город как социальная лаборатория*. Социологическое обозрение Т. 2. № 3.

Перша книга Мойсеєва: Буття, глава 11 (2003). Взято з Біблія Онлайн:
<https://bibleonline.ru/bible/ubio/gen-11/>

Платон (2009). *Государство*. Взято з: <https://www.e-reading.club/book.php?book=131950>

Сенюра О. В. (2015). *Чинники трансформації соціального простору міста в соціологічному дискурсі*. Грані. № 8. – С. 81-88. Взято з:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_8_17

Тощенко Ж.Т. (2002). *О понятийном аппарате в социологии*. Социол. исслед. № 9 Взято з:
<http://ecsocman.hse.ru/data/296/705/1217/001.TOSHCHENKO.pdf>

Федорів П. (2018). Міські географії та географії міст. Як капіталізм впливає на просторові нерівності. Взято з Mistosite:
<https://mistosite.org.ua/ru/articles/miski-heohrafi-ta-heohrafi-mist-yak-kapitalizm-vplyvaie-na-prostorovi-nerivnosti>

Харви Д. (2008). *Право на город*. Москва: Логос. 11

Что такое «идеальный город»: концепции от Античности до XVIII века (2018). Взято з ПРОСТІР: <https://www.prostranstvo.media/chto-takoe-idealnyj-gorod-koncepcii-ot-antichnosti-do-xviii-veka/>

Шепеленко І. П. (2013). *Теоретико-методологічні засади дослідження міста в класичній соціології*. Сучасне суспільство. Вип. 1. с. 101-110. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2013_1_13

Burgess E.W. (1925). *The growth of the city: An introduction to a research project*. Park R.E., Burgess E.W., McKenzie R.D. The city. Chicago(IL): Univ. of Chicago press. p. 47-62.

Campbell Gibson, (June 1998). *Population of the 100 Largest Cities and Other Urban Places in the United States: 1790 To 1990*, Population Division Working Paper No. 27. Washington, D.C.: U.S. Bureau of the Census, table 17, <https://www.census.gov/population/www/documentation/twps0027/twps0027.html>

Castells, M. (1968) “Y a-t-il une sociologie urbaine?” *Sociologie du travail* 1: 72-90.

David Allen Karp, Gregory P Stone, William C Yoels. (1991). *Being urban: a sociology of city life*. New York : Praeger.

McKenzie R.D. (1925). *The ecological approach to the study of human community*. Park R.E., Burgess E.W., McKenzie R.D. The city. Chicago (IL): Univ. of Chicago press. p. 63-79.

Palen, J. (1984). *Gentrification, Displacement, and Neighborhood Revitalization*: London, Bruce

Park R. E. (1952). *The Urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order. Human Communities. The City and Human Ecology*. Glencoe: The Free Press. p. 165-177.

Saskia Sassen (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.